

Kapitalist bir etkinlik olarak futbolun büyüğü ve kahramanları

Barış Kılınç¹

Öz: Bu makale, seyredilen bir etkinlik olarak futbol ile kapitalizm ve medya arasındaki ilişkiyi eleştirel bir bakış açısıyla, analitik açıklamalar yaparak açıklamayı amaçlayan betimleyici bir çalışmadır. Günümüzde futbol oynanmak için düzenlenen bir oyun olmaktan çok seyredilmek için düzenlenen akılcılaştırılmış kapitalist bir etkinliktir. Futbolun büyüğü çehresi modern hayatın yalnızlaştırdığı ve yabancılaştırdığı bireylerle futbol ortamı ve mitik kahramanlar gibi algılanan futbol yıldızları arasında kurulabilecek iki tür özdeşlik ilişkisi sunar. Futbolun sahip olduğu büyüğü çehreyi de tanımlayan bu ilişki biçimleri, kapitalizm ile futbol arasında ideolojik bir ilişkinin kurulmasını da sağlar. Medya ile futbol arasındaki bağ da bu ilişki yardımıyla okunabilir.

Anahtar sözcükler: Futbol, kapitalizm, medya, büyü, futbolun kahramanları.

Football's magic and heroes as a capitalist activity

Abstract: This descriptive article was designed to discern analytically the relation among football as a spectator activity, capitalism and mass media, using a critical perspective. Football is a rationalized capitalist activity that is organized for watching rather than playing. The magical aspect of football presents two kinds of identity relations that can be established between the football atmosphere and football stars perceived as mythical heroes with the individuals who are isolated and become estranged by the modern life. The relation styles that also define the magical aspect of football provide establishing an ideological relationship between capitalism and football too. The connection between media and football can also be read by the help of this relation.

Keywords: Football, capitalism, media, magic, football heroes.

---

¹ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi; e-posta: bkilinc81@hotmail.com

GİRİŞ

Kapitalizm işlerliği adına içinde belirsizliği barındıran her türlü unsuru – sanat, din ve büyü gibi- hayatın dışına iterken; kendi yararına² olduğuna inandığı noktada, bu belirsizlik içeren unsurları akılcılaştırarak³ tekrar sisteme dâhil etmektedir. Futbolun kapitalizm ile ilişkisi işte bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir ilişkidir. Daha net bir ifade ile söylemek gerekirse, günümüzde futbol, kitleler üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyük olan önemli bir serbest zaman etkinliğidir ve bu etkinlik, kapitalizmin çıkarı doğrultusunda organize edilmektedir. Bahsi geçen organize etme biçiminde ısrarla üzerinde durulması gereken nokta ise, futbola bireylerin katılımının oyunu oynayan birer oyuncu olarak değil; oyunu seyreden birer seyirci olarak gerçekleşmesidir. Futbol, artık oynanan bir oyun olmaktan çok seyredilir ya da izlenir bir kapitalist etkinlik olarak düşünülmekte ve bu çerçevede, kapitalizmin işlerliğine hizmet etmektedir. Ancak burada kitlelerin ‘düşünmeksizin’ seyirci ya da izleyici olarak katılımı ile gerçekleşen bu etkinliğin bu katılıma olanak sağlayan ve bireylerin arkaiklerine seslenen kendine has özelliğine de değinmek gerekir. Futbolun kapitalizmin çıkarı doğrultusunda kullanılmasına olanak sağlayan bu özelliği, sahip olduğu büyüğü çehredir ve bu çehre iki şekilde açıklanabilir: Bunlardan birincisi, futbol sahalarının seyirlik ortamı ile Nietzsche’nin överek bahsettiği Dionysosca⁴ ortam arasındaki çok yakın benzerliktir. Bu benzerlik, modern hayatın yalnızlaştırdığı ve yabancılaştırdığı bireyleri, büyüğü bir çağrışım yoluyla doğal olanın taklidi ile bir özdeşlik ilişkisi kurmaya itmektedir.

---

2 Yararlılık’, “ekonomik biçimde davranan bir ya da birçok bireyin tasarlayıp şimdi ya da gelecek için özel olarak elde etmeği istediği belirli ve somut, gerçek ya da tasarımsal olanaklar(Weber,1995:106)” olarak tanımlanırken; “her türlü yararları kaynak olabilecek insan dışı nesnelere (1995:106)”e, ‘mal’ denilmektedir.

3 Benjamin, pasajlar sayesinde sanatın sermayenin hizmetine girdiğinden (Benjamin,1995:78) bahsetmektedir ki bu akılcılaştırma ile yarar sağlanmasına bir örnektir.

4 Antik Yunan’da şarap ve bereket Tanrısı. Baharın gelişini ve doğanın uyanışını simgeleyen bir çeşit festival olarak kutlanır. Nietzsche, bireyselliğin ortaya çıkışını ve bireyin doğadan kendini üstün bir varlık olarak ayrışmasını Sokrates’in düşünce biçimine bağlar. Düşünen varlığın kendini her şeyden soyutlayarak vardığı nokta, yabancılaşma ve yalnızlıktır ve kapitalizmin öngördüğü vahşi rekabet ortamı, Sokratesçi düşünce biçimi ile başlayan bireysel parçalanmışlığı en üst seviyeye çıkarır. İşte Nietzsche, makale içinde ayrıntısı ile betimlendiği üzere Dionysosca ortam sayesinde, Yunanlıların bu parçalanmışlığa daha antik dönemde bir çare ürettiğini söyleyerek, antik dönem tragedyasının en azından bu ortamın akılcıca bir temsili olduğunu vurgular (Nietzsche,2005:20).

Böylece, bu büyümlü ortam içinde bireyler, varolan sömürü ilişkilerini olduğu gibi kabullenmekte ve sınıfsal farklılıkları içselleştirmektedir. İkincisi ise, Dionysosca olanın dönüştürülmesi ile elde edilen ve modern hayatın yalnızlaştırdığı bireyler ile mitik kahramanları andıran futbol yıldızlarının özdeşleşmesini sağlayan bir başka ilişki biçimidir. Kurulan bu ilişki sonunda, tek tek bireylerin bileşimiyle kitlelerin sisteme gönüllü bir şekilde itaat edeceği öngörülmektedir. Bu, Homeros ve Hesiodos gibi tarihçilerin ‘edebi’ metinlerindeki insanlaştırılmış tanrıların (anthropomorphism) tersine, tanrılaştırılmış insanların yaratılmak istenmesi ile ilgili bir süreçtir ve yakından bakıldığında ilki gibi ikincisi de bir ‘edebilik (kurgu)’ içerir. Çünkü ilkinde, insanlara özgü tüm ahlaksızlıklar tanrılara yüklenirken (hırsızlık, sapkınlık, yalancılık vb...); ikincisinde insanlar tanrılaştırılarak ‘tanrılar’ gibi ahlaksız kılınmak istenmektedir. Ancak kapitalizm bu kurgu içinde sıradan insanlara yarı-tanrı mitik kahramanları andıran futbol yıldızları yoluyla ‘siz de yapabilirsiniz’ mesajı yollarken, ‘nasıl’ yapacakları konusunda onlara görünürde hiçbir ipucu vermemektedir. Oysa rekabetin ve dolayısıyla acımasızlığın pratik ‘yarar’ uğruna öncelendiği bu kurguda, birileri tanrılaşırken diğerleri köleleşmekte; birileri zenginleşirken diğerleri fakirleşmektedir. Futbolun kapitalizm ile bahsi geçen bütünleşik ilişkisi içinde medyanın yeri ise artık seyredilen ya da izlenen bir etkinlik haline getirilen futbola, stadyumlar dışında gerçekleşmesi istenen katılım ile ilgilidir. Burada hedef, teknolojsi sayesinde artık tüm sınırları aşarak dünyanın en ücra köşelerine dahi ulaşan medya aracılığıyla, kapitalistleştirilemeyen ve sömürülme adına hala bakir olan herkese ve her yere ulaşabilmektir. Kısaca, kapitalizm futbolu, futbola ait büyümlü kullanarak akılcılaştırmakta; onu bürokratikleştirerek kapitalist bir etkinlik haline getirmektedir. Medya ise, tüm dünyaca bilinir olan bu etkinliği yeni haliyle kitlelere sunarak, kapitalizmin evrenselleşme ilkesine hizmet etmektedir. Ancak, tüm bunların aksine, futbol hala masum bir etkinlik ya da daha da ötesi masum bir ‘oyunmuş’ gibi gösterilmektedir.

YÖNTEM

Tüm bu açıklamalardan hareketle bu makale ilk olarak futbolun akılcılaştırılarak seyredilir (stadyumlarda ve genelde medyada, özelde televizyonda) bir kapitalist etkinlik haline getirildiğini varsayar. İkinci olarak, bu makale seyredilir bir kapitalist etkinlik olarak organize edilen futbolun,

varolan sömürü ilişkilerini yeniden üreterek ve yarı-tanrı mitik kahramanları andıran ‘yıldızları’ sayesinde sıradan insanlara ‘siz de yapabilirsiniz’ mesajı yollayarak, kapitalizmin işlerliğine ideolojik bağlamda hizmet ettiğini varsayar. Üçüncü olarak bu makale, kapitalizmin futbolu kendine hizmet eden bir organizasyon haline getirirken onun büyüü niteliğini kullandığını varsayar ve bu durum aynı zamanda kapitalizmin büyüü olanı akılcılaştırarak sistem dışına atmak yerine, sistem çıkarına kullanmasına bir örnektir. Son olarak da bu makale, medyanın futbolu izlenilir bir etkinlik haline getirerek, teknolojisi sayesinde dünyanın en ücra köşelerine futbolun mesajlarını iletildiğini ve bu yolla kapitalizmin evrenselleşme ilkesine hizmet ettiğini varsayar. İşte bu makale, bu varsayımları kanıtlamayı amaçlar ve bu amaç çerçevesinde, öncelikle futbolun büyüü ve özdeşleşme üzerinde durur. Çünkü bu büyüü ve özdeşlik ilişkisi ile futbol bir kapitalist etkinlik haline getirilmiştir. İkinci olarak, kapitalizm ve futbol arasındaki ilişki ve medyanın bu ilişkideki yeri incelenir. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, futbolun ideolojik işlevleri ve medyanın bu işlevlerin gerçekleştirilmesindeki yeridir. Ayrıca futbol yıldızlarının kapitalizm açısından işlevleri de vurgulanır. Bu vurguda en önemli nokta ise futbol yıldızlarının mitik özelliklerinin, kapitalist ideolojinin evrenselleşebilmesi adına kullanılmasıdır. Tüm bu birbiri ile ilişkili konuların istenilen amaç çerçevesinde işlenebilmesi için yazılı ve görsel bilgi birikimine başvurularak eleştirel kuram çerçevesinde betimleyici bir analiz yapılır.

KURAMSAL TARTIŞMA

Futbolun akılcılaştırılan özellikleri: futbolun büyüü ve özdeşleşme üzerine

Futbol, iki tür büyüüsel özelliğe sahiptir ve bu özellikleri kullanılarak (akılcılaştırılarak) kapitalist bir işletme haline getirilmiştir. Kısaca, futbolu masumca oynanan bir oyun olmaktan çok seyredilen ya da izlenen bir kapitalist etkinlik haline getiren şey, modern bireyin özlemlerine ve pek tabii ki arkaiklerine seslenen büyüü atmosferidir. Bu bağlamda öncelikle futbolun bu büyüü atmosferine ayrıntısıyla değinmek gerekir.

Kentlerin, kapitalist ekonominin şekillendirdiği modern hayatın görünürdeki en önemli yaratımları olduğu bilinmektedir. Eric J. Hobsbawn, kentleşmenin hızının 1850’den sonra giderek arttığını ve kentlerin endüstri dünyasının en göze çarpan dış simgeleri olduğunu söylemektedir (Hobsbawn,1998:229). Şüphesiz, kentler endüstriyel birer merkezdir ve bu

merkezler, geleneksel yaşam koşullarının giderek daha da zorlaşması ve eski üretim biçimlerinin yetersizliği sonucu, daha zengin ve saygın bir hayat yaşama hevesiyle dolu topraklarından kopmuş, yoksul köylü göçmenler için (1998:220), iş ve zenginlik anlamına gelmektedir. Tüm bu beklentilerin yanında kentlerin bu göçmenler için, yeni bir yaşama biçimini de beraberinde getirdiği bir gerçekliktir. Karakteristik yapısı ve düzenlenişi açısından kentler, bu yeni yaşama biçimin en önemli temsilcileridir (1998:229) ve bu yeni düzen, üretim ilişkileri açısından kapitalist ekonominin akılcılaştırma etkinliğinden nasibini alan ve gelenekselin karşısında konumlanan bir düzendir. Max Weber, belirli ahlaki kurallara bağlı yaşama biçimi şeklinde ortaya çıkan kapitalist ruhun, mücadele etmek zorunda kaldığı ilk düşmanın içinde gelenekselliği barındıran her çeşit duygu ve davranış (Weber,1999:50) olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla kentlerde, geleneksel olan hiçbir şeye izin verilmemektedir ve aslında, kapitalist düzenin yürüyebilmesi için gerekli olan rekabet ortamına uyum açısından, geleneksel olan, bireyin de çıkarına değildir.

Geleneksel olandan kopup, kapitalist düzenin öngördüğü modern ilişkiler içine giren göçebeler- yeni adı ile işçiler için, bu düzen tüm vaatlerine rağmen alışılması zor bir yaşam anlamına gelmektedir. Çünkü Georg Simmel'e göre, taşra hayatında alışkanlıklara ve çok az yaşanan değişimlere odaklanmış olan ruh, kent hayatında yaşanan hızlı değişime ayak uyduramamakta, derin ve onarılmaz sarsıntılar yaşamaktadır (Simmel,2003:86). Modern bireyin yaşadığı varoluşsal problemlerin kaynağı da bu kent yaşamı ve kapitalist düzenin ahlaki standartlarının çevrelediği yaşamdır. Kapitalist düzenin vaatleri uğruna geleneksel olandan kopan birey, yaşadığı rekabet ortamının ve akılcılaştırılmış ilişkilerin içindeki yalnızlığı nedeniyle giderek, kendine, etrafına ve dünyaya yabancılaşmaktadır (Fromm,1996:117). Eric Fromm'a göre, kendini düşünen farklı bir varlık olarak tanımlayan 'ben' modern hayatın yaşattıkları doğrultusunda artık, *"kendisini, dünyasının merkezi, edimlerinin yaratıcısı olarak görmez... Nesnelere algıladığı gibi beş duyusu ve sağduyusuyla algılar; ama bunu yaparken kendisiyle ve dış dünya ile üretici bir ilişki içinde değildir(1996:117)."* İşte, bu hastalıklı halden kurtuluş, geleneksel olana ve doğal olana gönderme yapan, gizemi ve büyüü içinde barındıran ve Dionysos şenliklerini andıran festivalvari etkinlikler ile mümkün hale gelmektedir. Kapitalist ruhuna aykırı geleneksel olan her şeyi sınır dışı eden kentler, yine bu düzenin işlerliği ve devamlılığı adına, Dionysosca olanı akılcılaştırarak sistemine dâhil etmekte, bahsi geçen

festivalvari etkinliklere izin vermektedir. Sinemalar, tiyatrolar, ibadethaneler ve futbol sahaları, bu festivalvari etkinliklerin gerçekleştirildiği bazı önemli kentsel mekânlar olarak bireye sunulabilmektedir. Birey bu alanlarda, rekabetin dayattığı yalnızlığın, çaresizliğin ve yabancılaşmanın etkisinden, doğal olan ile özdeşleşerek, kendisini doğal olanın bir parçası gibi ve üretkenliğini yeniden hissederek kısa süre de olsa kurtulabilmektedir. Nietzsche bu kurtuluş anını, Dionysosca olana gönderme yaparak şöyle tarif etmektedir:

“Dionysosca olanın büyüü altında, yalnızca kişi, kişiyle yeniden bağlantı kurmaz, doğanın coşkunluğu içinde sevince kapılarak, birbirine dış bileyenler, yabancılaşanlar, yitirdiği oğlu ile buluşunca sarmaş dolaş olan bir insan gibi, birbiriyle kaynaşır... Her tutsak bir özgür kişidir şimdi, değişmez sanılan bütün düşmanca sınırlamalar kalkar ortadan, insanlar arasında ‘kötü alışkanlık’, sıkıntı kalmaz artık, istekler aydınlığa kavuşur... Artık Maja’nın örtüsü yırtılıp atılmış, yırtıklar içinde gizler dolu temel Bir’in önünde çepeçevre uçuşur gibi sezer özünü kişi. İnsan kendini yüksek bir topluluğun üyesi olarak koyar ortaya, türkü söyler, oynar. Unutur artık yürümeyi de, konuşmayı da, düşer yollara oynayarak yükselmek için göklere doğru (Nietzsche,2005:21).”

Kapitalist düzenin şekillendirdiği toplumsal yapının en büyük simgesi kentlerde, bu düzenin ahlaki kurallarının çepeçevre sardığı yaşamı ile birey, bir türlü gerçekleşmeyen vaatlere ulaşabilmek adına çizgisel zamanın tutsağı haline gelirken, ölümlülüğün açmazı karşısında duyduğu çaresizlik yüzünden kendini, ötekini ve dünyayı bir yabancı gibi algılamaktadır (Camus,2006:24-26). Bu yabancılaşmanın etkisiyle geleneksele duyulan özlemin yaratacağı bir taşkınlığın ya da başkaldırının kendine vereceği zararı gören kapitalist düzen, önlemini almakta, futbol sahalarında (vb. yerlerde) yeniden canlandırılan Dionysosca olanı kullanmaktadır. Bu bir tür akılçılaştırma ve kapitalist düzen, işlerliği ve devamlılığı adına, oluşabilecek bir taşkınlığı öncesinde kontrol etmek istemekte, bu amaçla Dionysosca olana gönderme yapan her unsura ihtiyaç duymaktadır. Tek tek bireylerin toplamında kitleler, Nietzsche’nin bahsettiği kurtuluş anını canlandıran futbol gibi etkinliklere katılım yoluyla, bu etkinliklerin yaratıldığı ortam ve kitleler ile özdeşleşerek bir arınma yaşamaktadır ve maç sonrası kaldığı yerden hayatına devam etmektedir. Stadyumlarda, maçlar sırasında bayraklar, flamalar ve pankartlar yoluyla yaratılan rengârenk ortam ve çeşitli müzik enstrümanları aracılığıyla ortaya konan ‘taşkınlık’, Dionysosca olanın iyi bir örneğidir. Bu ortamlar sayesinde bireyler, yabancılaştığı üretkenliklerine yeniden kavuşmakta,

takımlarını desteklerken duydukları özgüven sayesinde kendilerini ‘doğa’ gibi yaratıcı bulmaktadır. Futbolun Dionysosca büyümesine dair özdeşleşme biçiminin ilki budur; buradaki özdeşleşme, bireylerin takım ile değil, tuttuğu takım sayesinde ortam ile girdiği bütünlüklü ilişkiyi açıklamaktadır.

Futbolun büyümesine dair ikinci tür özdeşleşme ise, Akhilleus, Herakles ve Gilgamiş gibi yarı-Tanrı mitik kahramanları hatırlatan futbol yıldızları ile özdeşleşmedir ki bu özdeşleşme, Dionysosca olanın yıkımı sayesinde gerçekleşmektedir. Nietzsche’ye göre bu yıkımın suçlusu, Sokrates ve onun sahnedeki temsilcisi Euripides’dir. Doğayla bir olamamanın eksikliği içinde yaşamının acısı duyulduğu ilk andan itibaren, sanat, kurtarıcı bir temsil olarak görülmekte ve Grekler elinde tragedya, bir sanat eseri olarak, Dionysosca olanı sahnede yeniden şekillendirmektedir. Bu şekillendirme, akıl-ışık ve görsel sanatlar tanrısı olarak bilinen Apollo’nun ışığı altında gerçekleşmekte, doğayla bir olamamanın eksikliği, onun sahne tasarımı ile giderilmektedir (Nietzsche,2005:19). Dionysosca olan sahnede koro ile temsil edilmekte, bu taklit sayesinde insanlık Dioysosca olana özlemini gidermektedir. Ancak yine Nietzsche’ye göre, Sokrates ve onun sahnedeki temsilcisi oyuncu ve oyun yazarı Euripides, Sokrates’in “yalnızca bilen kişi erdemlidir” cümlesine uygun bireysel olanı sahneye taşıyarak, koro yerine tanrısallaşmış ya da tanrısallaşmaya çalışan karakteri yaratmaktadır. Yaratılan dramatik öykü içinde eyleyen karakterin ne anlam taşıdığı üzerine düşünen dinleyici ya da izleyici(2005:80-81), dramatik öykü sonunda oluşan başkahramanın acılarına ya da mutluluklarına odaklanarak, tümün acısını ya da mutluluğunu unutmakta, Dionysosca olan yerine bireysel olan ile (Fuchs,2003:48) özdeşleşerek rahatlamaktadır. Böylece, Aristoteles’in Poetika adlı eserinde belirttiği tanımlar ortaya çıkmaktadır: *“Tragedya, ahlaksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu olan belli bir eylemin taklididir; sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır; içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanılır; eylemde bulunan kişilerce temsil edilir (Aristoteles,2006:22)”* ve karakter denince, bu eylemde bulunan kişiler(2006:23) akla gelmektedir. Yine Aristoteles’e göre, gerçek hayatta insanlar nasıl ahlaksal bakımdan iyi ya da kötü diye adlandırılmaktaysa, tragedya içinde de eyleyen karakterler iyi ya da kötü olarak ikiye ayrılmaktadır(2006:13) ve iyiler dramatik kurulum içinde yarı-tanrı kahraman olarak kendini göstermektedir.

Taklit, tüm sanat eserlerinde olduğu gibi tragedya içinde hayatidir ve taklit eden (sanatçı), insandaki taklit etme iç tepisinin bir örneğini

göstermektedir. Dolayısıyla, bu taklidi seyreden bir seyirci, insan için karakteristik bir öge olan hoşlanma duygusu ile tepki vermektedir(2006:13-16). Bu tepki, hayatın taklidi olan eylemi gerçekleştiren dramatik karakter ve kahraman ile kendisinin kurduğu özdeşlik ilişkisi için vazgeçilmezdir. Karakterler, ahlaken iyi, temsil ettiği koşullara uygun, izleyicilere benzeyen ve tutarlılık içeren özellikleri (2006:42-43) ile dramatik kurulumun sonunda, yani taklit edilen eylem sonunda seyirci için özdeşleşecek bir kahraman haline gelmektedir. Bu sahneleniş tarzının ve dramatik kurulumun en güncel örneği ise, ‘popüler tür filmleri’dir. İdeolojik işlevleri ile ilgili yapılan eleştirilerden de bilindiği gibi bu filmlerin “*seyirciyi, toplumsal düzenin temel önermelerini kabule ve bunların usdışılığını ve adaletsizliğini yok saymaya alıştırdığı (Abisel,1999:37)*” iddia edilmektedir. Bunda, sıradan insanın kapitalizmin ideolojisine uygun bir biçimde kahramanlaştırılarak sunulması ve bu sunu ile kitlelerin sıradanlıklarını, kahraman ile kahramanlaşarak unutmaları etkilidir. Romantikler tüm çelişmesine rağmen sıradan insana yüklenen bu tanrısallığı kutsallaştırır. Ancak çelişki, kapitalizmin tanrısallaşan ya da tanrısallaşmaya çalışan insana muhtaç olmasındadır. Kitleler tek tek bireyler halinde, kendilerine anlatılan öykünün toplumsal koşulları içerisinde tarihsel bir eleştiri yaparak gezinmek yerine, kendisi gibi tanımladığı kahraman ile özdeşleştiği için, o ideolojinin düşünce sistemini istemese de içselleştirmektedir. Futboldaki yıldızlık olgusu da, bu bilgiler ışığında değerlendirilirse daha iyi anlaşılabilir. Futbol yıldızları, saha içinde, medya aracılığıyla öncesi ve sonrası da (magazinsel haberleri de içerin değişik TV programları ve gazete haberleri ile) kurgulanarak sahnelenen futbol maçının trajik kahramanları olarak izleyicinin karşısına çıkarılmaktadır. Futbol seyircisi de, ahlaken iyi, kendi yaşadığı toplumsal koşullar içinden çıkmış, dolayısıyla kendine benzeyen ve kendisine yazılmış roller içersinde gayet tutarlı davranan bu ‘başarılı’ karakterler ile özdeşleşerek, rahatlamaktadır ki bu özdeşleşme, futbolun büyüü içerisinde değerlendirilmesi gereken ikinci tür bir özdeşleşmedir ve beraberinde kapitalizm statü endişelerini de getirmektedir.

Futbolun kapitalizm ve medya ile ilişkisi: Futbolun ideolojik işlevleri ve futbol yıldızları

Futbolun kapitalizm adına akılcılaştırılarak tekrar modern kent hayatı içinde konumlandırılmasının, analitik bir biçimde açıklanması gereken birçok nedeni vardır. Bu nedenler, futbolun kapitalizm ile bütünleşik bir ilişki içinde

olduğunu göstermeyi ve dolayısıyla futbolun bu ilişki içindeki ideolojik işlevlerini anlamayı kolaylaştırdığı için de oldukça önemlidir. Ancak tüm bu nedenlerin doğru bir şekilde ortaya konabilmesi için öncelikle futbolun kapitalizm adına, oynanan bir oyun olmaktan çok seyredilen ya da izlenen bir etkinlik olarak (Zeytinlioğlu,2002:8) organize edildiği (akılcılaştırılarak bürokratikleştirilmesi) ön kabulünden hareket etmek gerekmektedir. Kısaca, futbolun ideolojik işlevleri üzerine yapılan eleştirilerin daha çok onun seyredilen ya da izlenen bir etkinlik haline getirilmesi ile ilgili olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda, futbolun ‘seyredilen’ bir etkinlik haline getirilmesi, stadyumlardaki Dionysosca ortamı hatırlatırken, ‘izlenilen’ bir etkinliğe dönüştürülmesi de, genelde medya özelde ise televizyon aracılığıyla sahnelenen ve yıldız oyuncularını da kapsayan dramatik ortamı hatırlamaktadır ki bu ortam, kapitalizmin bireyi yalnızlaştırıcı etkinliklerini desteklemektedir. Çünkü televizyon sayesinde birey futbol etkinliği ile her türlü dış etkiden uzak birebir bir ilişki içindedir. Dolayısıyla birincide, tek tek bireyler stadyumlardaki büyümlü ortam ile özdeşleşirken; ikincide, birey, kendine sunulan dramatik etkinlik ile özdeşleşmektedir. Ancak her iki durumda da, futbol etkinliği kapitalizmin çıkarına hizmet etmektedir.

Dionysosca olana gönderme yapan birinci tür özdeşlik ilişkisi, her türlü sınıfsal farklılığın es geçildiği bir ortamı kısa süre de olsa yaratarak, sistemin adaletsizlikleri karşısında yabancılaşan bireylerin, tekrar sisteme kanalize edilmesine imkân vermektedir. Futbol stadyumlarının büyüleyen ortamı, tribünlerde oturan birbirinden farklı sınıfsal aidiyetleri ile binlerce kişiyi tek bir amaç uğruna, takımlarını desteklemek amacıyla bir araya getirebilmektedir. Aslında, bu etkinliğin sınıfsal ya da diğer her türlü farklılığı Dionysosca olanın içinde bir araya getirmesi, sadece modern dönem ile ilgili yeni bir durum değildir. Mikhail Bakhtin’in zaman zaman kontrol dışına çıksa da kilise tarafından organize edilen ve gülmece türünün tarihsel gelişiminde oldukça önemli yer edinen, Deliler Bayramı, Eşek Bayramı, Paskalya Gülmesi, Noel Gülmesi ve Krallar Bayramı gibi ortaçağın folklorik festivalleri hakkında söyledikleri incelendiğinde, futbol gibi modern etkinliklerin, öncüllerinin ideolojik kullanım biçimlerine benzerliği görülmektedir. Bakhtin’e göre, bu folklorik festivaller iki zıt yönelime sahiptir. Resmi yani dinsel yönelimi, geçmişi de içeren mevcut düzeni onaylarken, halka dönük yönelimi geçmişi ve şimdiki eleştirmektedir (Bakhtin,2001:101). Bu bağlamda, futbol etkinliği öncüllerininkine oldukça benzemektedir; ancak, kapitalizm, mevcut üretim ilişkilerini onaylayan tek bir

yönelime izin vermektedir. Futbol etkinliğine katılan bireylerin de, mevcut düzenin dışında herhangi bir eğilimi savunmak için maça geldiklerini söylemek neredeyse mümkün değildir. Tam aksine bu etkinlik, gerçek hayatta var olabilecek başkaldırıları, Dionysosca ortam içinde gidermeyi hedeflemektedir. Bu anlamda da, Louis Althusser'in, Karl Marx'ın altyapı-üst yapı benzetmesini temel alarak yaptığı 'Devleti İdeolojik Aygıtları' adı altındaki tanımlamalara değinmek gerekmektedir. Althusser'e göre, DİA'ların: din (farklı kiliselerin oluşturduğu sistem), öğrenim (farklı, gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem), aile, hukuk, siyasal, sendika, haberleşme (basın, radyo-televizyon), kültür (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) gibi üst yapı kurumlarının temel rolü, sömürü ilişkileri de olan üretim ilişkilerinin sürdürülmesi ya da başka bir deyişle yeniden üretimidir (Althusser,2003:120-169). Stadyumların düzenleniş biçimlerine yakından bakıldığında, Althusser'in bahsettiği gibi futbolun da bir üst yapı kurumu olarak sömürüyü içeren üretim ilişkilerini yeniden ürettiği görülmektedir. Birey bu büyüğü ortamların yanılması ile hem kendinin hem de ötekinin sınıfsal aidiyetini içselleştirmekte ve düzenin işleyişini aynen kabul etmektedir. Bu düzenin stadyumdaki temsili ise şu şekilde betimlenmektedir:

"Tribünlerde her koltuğun fiyatı, görüş açısı ve konforuyla doğru orantılı olarak belirlenir. Numaralı, kapalı, maraton, açık ve kale arkası gibi gruplara ayrı tribünlerdeki seyircileri oturdukları bölüme göre kabaca farklı ekonomik sınıflara ayırmak mümkündür. Stadyumdaki yer alış ile gündelik hayatta yer alış neredeyse tamamen örtüşür. Burada anlatılmak istenen çok popüler bir deyişle insanların, oynayanlar ve seyredenler olarak ikiye ayrıldıkları değil; sadece maçın ilk yarısında takımlarının attığı, ikinci yarısında ise yediği (veya tam tersi) golleri net olarak görebilen ve hava koşullarına göre yağmur, kar ya da kızgın güneşe maruz kalan kale arkası seyircileri ile sahanın tümüne hakim bir görüş açısına sahip ve birkaç saat önceden giderek yer kapma gibi bir endişesi olmayan, üzeri kapalı, numaralı tribün izleyicileri arasındaki keskin ayrımı ve bu iki uç arasındaki çeşitliliği ortaya koymaktadır (Yılmaz,1998:17)."

Birinci tür özdeşleşmenin kapitalizm açısından getirisi, bireylerin sistemin işleyişine gönüllü bir şekilde itaat etmesi ve sisteme yabancılaşmanın giderilmesidir. İkinci tür özdeşleşmenin getirisi ise, futbolun tüketim endeksli yaşam biçimine katkı yapabilmesidir. Bu katkıda medyanın etkisi, göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Çünkü medya, futbolu, maç öncesi ve maç sonrası yaptığı yayın ya da yayımlarla tiyatral bir gösteri haline

getirebilmekte, teknolojisi sayesinde de bu gösteriyi dünyanın en ücra köşelerine kadar götürebilmektedir. Özellikle 1970 sonrası, post-fordizm olarak kavramlaştırılan tüketime dayalı ekonomik düzenin (Arık,2004:50) ulus devlet sınırlarının ötesindeki pazar arayışı, futbolu önemli bir küresel pazarlama etkinliği olarak öne çıkarabilmektedir. Çünkü futbolun sahip olduğu evrensel dil, dünyanın her yerinde kolaylıkla anlaşılabilir. Kısaca oyun, sportif bir müsabaka olmaktan çok, bir pazarlama etkinliği olarak görülmekte, yıldız oyuncuların özelinde takımsal simgeler fetişist bir meta haline gelmekte (Doğan,2002:91) ve tüm bunlar bahsi geçen ikinci tür özdeşlik ilişkisi sayesinde yapılabilmektedir. FIFA (Federation of International Football Associations) ve UEFA (Union of European Football Association) aracılığıyla düzenlenen uluslararası futbol organizasyonlarının nedenleri de, tüketim endekli ekonomik düzenin futbol endüstrisi ile ilişkisi bağlamında açıklanabilir. Sponsorluk ve reklam gelirleri ile takıma ait simgelerin meta haline getirilerek satılabilmesi, şirket mantığı ile çalışan ve hatta şirketleşen futbol kulüpleri açısından hayatidir; ancak bu gerçeklik, futbol severleri bir tüketici, futbolu da bir pazarlama etkinliği haline getirmektedir. Bu duruma başka bir örnek, önemli futbol kulüplerinin gelişen ekonomilerine paralel tüketime yönelen Uzakdoğu ülkelerine yaptıkları ve gösteri maçlarını da içeren geziler verilebilir. Bu gezilerdeki amacın, futbola ait, yıldız oyuncular sayesinde fetişist bir meta haline gelen simgelerin pazarlanması ile sponsorluk ve reklâm anlaşmalarının gerekliliklerinin yerine getirilmesi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, futbola ait her ne varsa özellikle yıldız futbolcular ve onlar sayesinde değerlenen diğer simgeler, alınıp satılabilen bir meta olarak görülmekte (Yılmaz,2002:21), futbol severler de kurdukları özdeşlik ilişkisi ile etkilenen bir tüketici haline getirilmektedir.

Futbolun, iki tür özdeşlik ilişkisini de içinde barındıran ve kapitalizm açısından, tüm bu anlatılanların dışında daha hayati başka bir ideolojik işlevi ise kendine ait nesnelere, seyirlik ya da değil, düzenleniş biçimi ile kapitalizmin toplumsal yapıyı düzenleyiş biçimi arasındaki benzerliktir. Kapitalizm, işlerliğini ve devamlılığını sağlamak amacıyla, akılcılaştırma temelinde birçok unsuru kullanabilmektedir. Tek tek bireyler toplamında kitlelerin sisteme gönüllü biçimde bağlanabilmesi kapitalizm için oldukça önemlidir. Ancak, DİA'ların sisteme gönüllü bağlanmayı sağlayan ve sömürü ilişkilerini içeren üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen yapısının işleyiş açısından kapitalist düzenin tüm özelliklerini taşıdığı da bilinmektedir. Dolayısıyla futbol da bu özelliklere sahiptir ve seyirci ya da izleyici futbol

(vb. etkinlikler) aracılığıyla bu özellikleri içselleştirebilmektedir. Fromm'a göre, kapitalizm temelde şu ortak özellikleri ile işlerliğini devam ettirmektedir:

“Siyasal ve yasal açıdan özgür insanların varoluşu;

Özgür insanların (işçilerin ya da çalışanların) emeklerini sözleşmeyle emek pazarında anamal sahibine satmaları;

Ücretleri belirleyen ve toplumsal ürün alışverişini düzenleyen bir mekanizma olarak bir mal pazarının bulunması;

Her bireyin kendine kazanç sağlamak amacıyla davranması; gene de pek çok insanın yarışmacı tutumunun sonucunda herkes için en büyük karın sağlanması ilkesi (Fromm,1996:85).”

‘Özgür insanlar’ nitelemesi (kapitalist düzenin çepeçevre sardığı toplumsal yaşantı içinde zaten aksi düşünülemez!) bir kenara bırakılarak analitik bir gözlem yapıldığında futbol etkinliğinin de kapitalist bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır. Futbolcular-işçiler, futbol kulübü sahibine-anamal sahibi, yetenekleri oranında (bu oran ile emeklerinin pazar değeri arasında doğrudan bir ilişki vardır) bir emek vermekte, emeklerine parasal açıdan iktisadi her türlü unsuru içinde barındıran futbol pazarı içinde karşılık verilmekte ve tüm bu bileşenler temelinde bir işletme haline gelen futbol kulüpleri, takımlarının ligdeki galibiyetlerine paralel değer kazanmaktadır. Böylece, hem mal sahibi-futbol kulübü sahibi hem de futbolcu-işçi açısından, yani herkes açısından bir kazanç –kârlılık söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, kapitalist düzenin işleyişi, büyüleyici bir etkinlik yoluyla, bireylerin yaşantısına başka bir biçimle yeniden dâhil edilmekte, kitleler bu etkinliğin niteliği dolayısıyla sistemi içselleştirmektedir. Futbol ile hayat arasında kurulacak bu ilişkinin ortaya çıkardığı başka bir gerçeklik ise, kapitalizmin rekabete dayalı sisteminin kutsanıyor olması ile beraber, bireylerin rekabet sonunda kazanacakları üzerinden sistemin işlerliğinin devam ettirilmesidir. Kapitalist toplumsal yapı için bireyin sistemi içselleştirmesi önemli bir gerekliliktir ama bu gereklilik için sistem, bireyleri motive etmektedir. İşte kapitalist düzenin vaatleri; iş, sağlık, refah ve mutluluk, futbol gibi etkinlikler yoluyla elde edilebilir birer gerçeklik gibi sunulabilmektedir. Maradona ve Pele ya da yeni adlarıyla Metzi ve Ronaldinho gibi futbol yıldızlarının, üçüncü dünya ülkelerinin banliyölerinde yaşayan çocuklar ve ebeveynleri için önemi, taşıdıkları simgesel değer ile ölçülebilir. Bu simgesel değerın niteliği, üçüncü dünya ülkelerinin banliyölerinden çıkmış ve kazandıkları milyonlarca dolar ile sürdükları

yaşamın niteliği açısından yıldız futbolcuların, yine üçüncü dünya üzerinde ya da düzeninde yaşayan çocuklara ve ebeveynlerine söylediklerine bakıldığında daha iyi anlaşılabilir: ‘Siz de yapabilirsiniz’ cümlesi, kapitalist düzenin işlerliğini garanti eden bir motividir. Bu bağlamda, kapitalist hiyerarşinin üstlerine doğru hareket eden ve tam da bu nedenle üçüncü dünyanın sıradan insanlarınca mitik bir kahraman gibi algılanan (çünkü onlar kendilerinin aksine refaha, zenginliğe ve mutluluğa tüm zorluklara rağmen kavuşabilmiştir) futbol yıldızları da eski ya da yeni teker teker incelendiğinde birer üçüncü dünyalıdır ya da birinci sınıf ülkelerin üçüncü dünyayı andıran banliyölerinde yaşayan sıradan kimselerdir. Örneğin, eski yıldız Pele Brezilya’nın Minas Gerais eyaletine bağlı Três Coraões köyünde; dünyanın gelmiş geçmiş en iyi iki oyuncusundan biri olarak gösterilen Maradona Arjantin’de; 17 Temmuz 2003 tarihinde, 27 milyon avro bonservis ücreti karşılığında FC Barcelona’ya transfer olan Ronaldinho futbola bel bağlamış fakir bir ailenin çocuğu olarak Brezilya’nın Porto Alegre şehrinde; CSKA’dan 1990 yılında 4,5 milyon dolarlık tranfer ücreti ile FC Barcelona’ya geçen ve ardından 1994 yılında 15 milyon dolarlık bir ücret karşılığında İtalya’nın Parma takımına transfer olan solak golcü Hristo Stoitchkov bir eski Doğu Bloku ülkesi olan ve komünizm ile yönetilen fakat şimdilerde Avrupa Birliği ülkesi olan Bulgaristan’da; tüm zamanların en yüksek tranfer ücreti ile yani yaklaşık 68,6 milyon dolar karşılığında Real Madrid’e transfer olan Zidane, 1960’lı yıllarda Cezayir kolonisinden ‘merkeze’ yani Fransa’ya göç eden fakir ve Müslüman bir ailenin çocuğu olarak Marsilya’da; Beckham ise kapitalizmin merkezindeki bir banliyöde, Kuzey Londra’nın fakir semtlerinden biri olan Leyton’da dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla tüm bu isimler, kapitalist hiyerarşinin tüm kurallarına gönüllü boyun eğme niyeti ile dolan diğerleri için iyi birer örnektir ve sistem bu örnekleri dünyanın artık en ücra köşesine dahi ulaşan yayın ve yayımları ile medyayı kullanarak sergilemekte ve bu sayede kendine, kendi çıkarına çalışacak gönüllü memurlar ya da başka bir deyişle görevliler edinmektedir. Öyle ki bu memurlar ya da görevlileri kendi çıkarına çalıştığı ölçüde ödüllendirmekte, aksi halde sistem dışına itmektedir. Örneğin, 1998 Fransa Dünya Kupası finalinde Ronaldo yaşadığı sara krizine rağmen Nike ile yaptığı 400 milyon avroluk sponsorluk anlaşması gereği zorla maça çıkarılabilmekte; Maradona sistemin işleyişi işe ilgili belirttiği muhalif görüşleri nedeniyle, aforoz edilebilmekte; Zidane artık dayanamadığı ırkçı saldırılar karşısında gösterdiği bir ani hareket nedeniyle uzun süre eleştirilebilmektedir.

Immanuel Wallerstein'nın tümelin mutluluğunu önemsemeyen ama önemser gibi gözükererek bunun gerçekleştirilebilir olduğunu söyleyen ve sürekli yanlısalar yaratan bu sistem üzerine söyledikleri, futbolun büyüğü içeriği nedeniyle kapitalizm tarafından akılcılaştırılarak, bir yanlısama aracı olarak kullanılmak üzere nasıl ideolojikleştirildiğini kanıtlar niteliktedir. Çünkü Wallerstein'a göre, kapitalizmin en önemli itilimi sınırsız sermaye birikimidir. Sınırsız sermaye birikimi ise, birilerinin başkalarının artık değerini kendine mal etmesi ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla, toplumsal dünyanın ekonomik açıdan herkes için iyileştirilebilir olduğunu söyleyen materyalist görüşün ve herkesin yeterli imkânlardan yararlanacağı ve hiç kimsenin başkalarının sahip olmadığı imtiyazlara sahip olmayacağı üzerine kurulacak bir toplumsal düzenin olabilirliğini savunan kolektivist görüşün gerçekleşebilmesi mümkün değildir (Wallerstein,2003:154-155). Yani birileri zenginleşirken diğerlerinin daha da fakirleşmesi üzerine kurulu bu sistemde herkesin zenginlik ve refah içinde yaşaması mümkün değildir. Bu nokta da, Karl Marx'ın, bireylerin gerçekçi olmasa da, kapitalizmin vaatlerine kapılmalarının nedenini açıklayan düşüncelerine değinmek gerekir. Marx'a göre, *“maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır (Marx,1993:1993).”* Dolayısıyla, bu varlıklarının oluşumunda bireylerin bilinçlerini özdeşlik yoluyla etkileyebilen ya da yönlendirebilen futbol gibi etkinliklerin payı büyüktür. Bu bağlamda, futbola ait nesnelere düzenleniş biçimi ile toplumsal yapı arasındaki benzerlik, kapitalizm açısından değerlendirilmelidir. Medyanın bu anlatılanlar ışığında futbol ile ilişkisi, evrenselleştirilmeye çalışılan kapitalizmin çıkarları açısından incelenmelidir. Wallerstein'a göre, kapitalizmin önceliklerinden biri de evrenselleşmedir (Wallerstein,2006:73). Bu öncelik, dünyanın en ücra köşelerine kadar kapitalizmin kendi ideolojisinin taşınması anlamına gelmektedir. Küreselleşen medyanın, ulus devletlerin sınırlarını ortadan kaldırarak yeniden şekillendirdiği 1970 sonrası süreç yakından incelendiğinde, kapitalizmin evrenselleşme hedefi ile ne kadar örtüştüğü görülmektedir. Kendi örgütleniş biçimi açısından futbol, kapitalizm çıkarına kullanılabilir bir niteliktedir. Medya ise, bu örgütleniş biçimlerinin her birini kapitalizm ile ilişkisi oranında kitlelere taşıma işini görmektedir. Bu örgütleniş biçimlerinin her biri de tıpkı futbol gibi bireylere, ‘siz de yapabilirsiniz’ demektedir.

SONUÇ

Futbol önemli bir serbest zaman etkinliğidir; ancak, futbol günümüzde kapitalist bir aktivite haline getirilmiş bir serbest zaman etkinliğidir. Dolayısıyla, futbolun oynanan bir oyundan çok seyredilen ve izlenen bir aktivite haline getirilmesi de bir akılcılaştırma örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu aktivite, sahip olduğu büyüdü çehre sayesinde, modern hayatın yalnızlaşmış ve yabancılaşmış bireylerini sistem adına uyumlulaştırmakta ve sağladığı iki tür özdeşlik ilişkisi yoluyla sistemin devamlılığını garanti altına alan bazı önlemleri hayata geçirmektedir. Bu ilişkilerden birincisi, futbol, Dionysosca olanı çağrıştıran sahalarının ortamı ile kitleleri buluşturarak, doğal olana özlem duyan bireylerin komün ile özdeşleşmesini sağlamaktadır. Böylece, üretim ilişkilerinin yenine üretimine katkı sağlayarak sınıfsal farklılıkların içselleştirilmesini ve bu farklılıklara dayanan kapitalist düzenin devamlılığını garanti altına almaktadır. İkinci tür özdeşleşme biçimi ise, Dionysosca olanın yıkımı ile ortaya çıkan ve bireyselliğe vurgu yapan yarı-tanrı kahramanları andıran futbol yıldızları ile bireylerin özdeşleşmesidir. Bu özdeşleşme yoluyla, tüketim endüstrisinin ihtiyaçları karşılanmakta, futbol izleyicisi metalaştırılan ve fetişist bir unsur haline getirilen futbol yıldızları aracılığıyla takımlarının sembollerini satın alan birer tüketici haline getirilmekte, dolayısıyla da futbol etkinliği de bir pazarlama süreci olarak değerlendirilmektedir. Medyanın bu süreçte etkisi, maç öncesi ve maç sonrası yaptığı yayımlarla ve yayınlarla, futbol takımlarına ait unsurların ve tabii ki futbol yıldızlarının fetişist birer meta haline getirilmesinde oynadığı rol ile orantılıdır. Futbol, kapitalizm ve medya arasındaki ilişkinin esas önemli noktası ise, futbola ait nesnelerin düzenleniş biçimi ile kapitalizmin toplumsal yapıyı düzenleyiş biçimi arasındaki benzerliktir. Bu benzerlik temelinde rekabete dayalı toplumsal düzende, galip gelenlerin yükselişine futbolun yapısı itibarıyla örnek olabilmesi ile açıklanabilir. Futbol yıldızları, genelde üçüncü dünya ülkelerinin banliyölerinde yaşayan fakir aile çocukları olmalarına rağmen, ‘meritokratik’ düzenin gerekliliklerini yerine getirerek yükselmiş kişilerdir. Bu bağlamda yine aynı ülkelerin banliyölerinde yaşayan çocuklar ve ebeveynlerine ‘siz de yapabilirsiniz’ mesajını göndermekte ve bu açıdan kapitalist düzenin ideolojik bir örneği haline gelmektedir. Medya ise ulus devletlerin sınırlarını aşan teknolojisi yardımıyla, futbola ait uluslararası organizasyonların dünyanın en ücre köşelerinde dahi izlenmesine imkân vererek, kapitalizmin ‘evrensellik’

ilkesine hizmet etmektedir.⁵ İşte futbol niteliksel özellikleri ile düzenin bu üç noktasında hizmetine giren akılçılaştırılmış bir aktivite olarak değerlendirildiğinde anlaşılabilir bir serbest zaman etkinliği haline gelir.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (1999). *Popüler sinema ve türler*. İstanbul: Alan.
- Althusser, L.(2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev: A Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- Arık, M.B. (2004). *Top ekranda*. İstanbul: Salyangoz.
- Arık, M. B. (2006). *Alain De Botton statü endişesi*. Antre parantez. 2: 78-86.
- Aristoteles (2006). *Poetika* (çev: İ. Tunalı). İstanbul: Remzi.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana* (çev: S. Irzık), İstanbul: Ayrıntı.
- Benjamin, W. (1995). *Pasajlar* (çev:A. Cemal). İstanbul: Yapı Kredi.
- Camus, S. (2006). *Sisifos söyleni* (çev. T. Yücel). İstanbul: Can.
- Doğan, G. (2002). Dünya futbolu. *Karizma Dergisi*, 11:90-94.
- Fromm, E. (1996). *Sağlıklı toplum* (çev: Y. Salman, & Z. Tanrısever), İstanbul: Payel.
- Fuchs, E. (2003). *Karakterin ölümü* (çev: B. Güçbilmez). Ankara: Dost.
- Hobsbawn, E. (1998). *Sermaye çağı. 1848-1875* (çev: B. S. Şener). Ankara: Dost.
- Marx, K. (2005). *Ekonomi politişinin eleştirisine katkı* (çev: S. Belli). Ankara: Sol.
- Nietzsche, WF. (2005). *Müziğin ruhundan tragedyanın doğuşu* (çev: İ. Z. Eyupoğlu). İstanbul: Say.
- Simmel, G. (2003). *Modern kültürde çatışma* (çev.T. Bora, & N. Kalaycı, & E. Gen). İstanbul: İletişim.
- Wallerstein, I. (2003). *Bildiğimiz dünyanın sonu* (çev: T. Birkan). İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel kapitalizm* (çev: N. Alpay). İstanbul: Metis.
- Weber, M. (?). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı* (çev: Ö. Özenkaya). İstanbul: İmge.
- Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (çev: Z. Gürata). Ankara: Ayraç.
- Yılmaz, E. (2002). Futbol ve yaşam. *Toplum Bilim Dergisi*, 16: 15-22.
- Zeytinoglu, E. (2002). Boş zaman oyunu ve televizyon. *Karizma Dergisi*, 11:7-12.

---

5 Meritokrasi ‘eşit!’ rekabet koşulları içerisinde bireylerin kendi yetenekleri ölçüsünde toplumsal yaşama katkısı anlamına gelmektedir (Arık,2006:84). Ancak, Alain De Botton’a göre, “Ekonomik meritokrasinin yükselişiyile birlikte fakir insanlar, zenginlerin yardımına muhtaç ‘talihsiz’ kişiler olarak tanımlanamaz oldular; kendi çabalarıyla zengin olmuş, hali vakti yerinde insanların umarsızca aşağılayabildikleri başarısız insanlara dönüştüler (Akt.Arık,2006:84).” Öyle ya! ‘Siz de yapabilirsiniz’ önerisine karşılık vermemek bir aşağılanma olarak algılanabilir.